

Baltisaksa piirilinn. Eduard von Stackelbergi ja Monika Hunniuse Narvad¹

Marika Peekmann, Reet Bender

Teesid: Käesolev artikkel käsitleb piirilinn Narva kujutamist kahe baltisaksa autori – laulja ja laulupedagoogi Monika Hunniuse (1858–1934) ning provintsiaalpoliitiku Eduard von Stackelbergi (1867–1943) mälestustes. Nende lapse- ja nooruspõlve meenutustest koorub välja baltisaksa Narva – linn, mida pärast II maailmasõda enam olemas ei ole ning mis on suuresti ununenud ka eesti kultuurimälus. Oma geograafilise asetuse ning arhitektuurilise ja kultuurilise mitmekesisusega joonistub Narvast valitud baltisaksa mälestustes välja oluline lääne kultuuri ja saksluse eelpost idas.

DOI: 10.7592/methis.v19i24.16197

Märksõnad: baltisaksa kultuur, mälestused, kultuurilugu, Narva

Sissejuhatus

Narva positsioon piirilinnana leiab käsitlemist põhiliselt eesti-vene suhete kontekstis ning enamasti on fookuses II maailmasõja järgne periood. Kui hakata lahti harutama Narva eri kihte, võib sealt leida kadunud linna – baltisaksa piirilinna. Veel 20. sajandi alguses kujutas Narva endast ka saksa kultuuri eelposti idas, mis kadus seoses II maailmasõja ning baltisakslaste lahkumisega. „Kultuurimälu üks oluline tunnus on, [. . .] et ta elab kauem kui tema kandjad, kuna on fikseeritud välisesse mälestustesse“ (Gudehus, Eichenberg ja Welzer 2010, 93) – nii kestab edasi ka pilt baltisaksa Narvast jäädvustatuna kaasaegsete mälestustesse.² Uurides baltisaksa autorite meenutusi, on võimalik taasluua üks kadunud mälupaik ja taasavastada üks kiht palimpsestist, mida see piirilinn endast kujutab.

Käesolevas artiklis vaadeldakse kahe baltisaksa autori, provintsiaalpoliitiku Eduard von Stackelbergi ja laulja ning laulupedagoogi Monika Hunniuse memuaarides kajastuvat baltisaksa Narva-kuvandit. Sissejuhatavalt vaadeldakse Narva kujutamist baltisaksa kirjasõnas ning sellele iseloomulikke jooni.

1 Artikli valmimist on osaliselt toetanud Vladimir Admoni doktoriõppe-programm „Dynamiken transkultureller Semiose“ 2018–2020.

2 Siin ja edaspidi pärinevad saksakeelsete tekstikohtade tõlked artikli autoritelt.

Baltisaksa piirilinn Narva

Narvas jõuame me „õhtumaise kristluse idapoolseima eelvallini“. See linn, sajanditevanusel piirilõhel lääne ja ida vahel, hakkas kasvama allpool vägevat koske Narva jõel, mis ühendab Peipsi järve Soome lahega. Siia ehtasid taanlased 13. sajandil linnuse, mille varjus arenes asula. Taani kuningas Erik Menved andis sellele linnaõigused 14. sajandi alguses. Taanlased müüsid maa ja linna hiljem Saksa ordule, kes 1380. aastal linna müüridega ümbritses. Ordulinnuse vastu ehtas suurvürst Ivan III 1492. aastal võimsa Ivangorodi kindluse – kui üle aegade kestva idast tuleva ähvarduse. Liivimaa sõja ajal vallutasid venelased Narva mais 1558, nad hoidsid seda oma valduses kuni 1581, mil Rootsi väepealik Pontus de la Gardie selle neilt vallutas. 1585 sai linn Rootsi linnaõigused. Põhjasõja ajal oli Narva keset sõjasündmusi. Siin sai 20. novembril 1700 tsaar Peeter I hävitava löögi Rootsi kuningalt Karl XII-lt. Aastal 1704 langes Narva venelaste kätte, peaaegu terve elanikkond küüditati Venemaale, tagasi tulla tohtisid nad alles pärast Nystadi rahu (1721). Järgnevatel sajanditel jäi Narva uniseks provintsilinnakeseks, kus tegutses vaid tööstus – hiigelsuured puuvillaketrus- ja kudumisvabrikud vägeva kose varal linna väravate ees. 1782 oli Narvas 3000, 1863 8144, 1897 juba 28592 elanikku ja linn oli seega Eestimaa linnades seas kolmandal kohal. Heise joonistusel aastast 1882 on näha Narva jõe poolt eraldatuna vasakul venelaste kindlust Ivangorodi, paremal Hermanniki kindlust. (Thomson 1973, 70)

Nende sõnadega kirjeldab mitmekülgne ja viljakas baltisaksa kultuuriloolane ja publitsist Erik Thomson³ 1973. aastal Lääne-Saksamaal ilmunud endisaegseid Balti provintse meenutavas, Wilhelm Siegfried Stavenhageni klassikaliste gravüüridega pildialbumis Narva linna ajalugu. Kahekümne kuue praeguse Eesti ja Läti linna seas on Narva muide viimane linn selles albumis. Narva tööstuse tutvustusega Thomsoni kirjeldus ka lõpeb, II maailmasõja järgset Narvat on ta teisel iseloomustanud järgmiselt: „Teadagi seisab ka praegu samal kohal samanimeline linn. Vana Narva ja tema eelvallifunktsiooniga pole sellel linnal aga midagi pistmist,“ rõhutades sellega Narva kui saksa linna eksistentsi lakkamist reaalsuses ning edasikestmist ainult mälestustes, vaid ajaloolise linnana (Thomson 1984, 10).

Thomsoni 1973. aastal ilmunud lühidas ülevaates Narva linna ajaloost esineb kaks baltisaksa Narva-pildile iseloomulikku asjaolu. Esiteks rõhutab see sümboli tähenduses Narvat piirina saksa ja vene kultuuri, ida ja lääne vahel, teiseks aga ilmestab Narvat käsitlevate tekstide iseloomu – need on valdavalt ajaloolased või

3 Erik Thomson (1915 Tartu – 1990 Lübeck) õppis pärast Tallinna toomkooli lõpetamist Tartu ülikoolis põllumajandust, liitudes baltisaksa korporatsiooniga Neobaltia. Seejärel tegeles ta põllumajandusega ning lahkus Eestist alles 1941 järeleümberasumise käigus. Pärast sõda tegutses ta aktiivselt baltisaksa organisatsioonides ning kuulus ka nende juhtkonda (Carl-Schirren-Gesellschaft, Nordostdeutsches Kulturwerk, Ost-Akademie), muuhulgas pälvides tunnustust ka mitmesugustelt väliseesti organisatsioonidelt baltisaksa ja väliseesti koostöö edendamise eest.

Wilhelm Siegfried Stavenhagen. Narva. Terasgravüür, 1867. Eesti Kunstimuuseum: EKM 34425/27.

siis mõningal määral ka memuaarsed. Narva kaunis vähene esindatus baltisaksa memuaristikas näikse rõhutavat linna piiripealsust – terve 19. sajandi oli see linn kuulunud Peterburi kubermangu koosseisu ning järk-järgult olid ka sealsed omavalitsus- ja muud institutsioonid nihutatud väljapoole Balti provintssides kehtivaid seadusi ja korraldust. Tavapäraseks saksa keelest, kommetest ja seadustest toetatud mõnusaks koduseks eluks Liivimaa vaikelu perioodil⁴ Balti provintssides leidis piisaval hulgal teisi linnu, kus valitsesid saksa keel ja saksa seadused. Kui aga elu sundis otsima tööd ja teenistust kodust kaugemal, siirduti juba päris Venemaale. Seega jõuti Narva pigem siis, kui selleks otseselt sundisid töö- või kooliolud. Narva piirilinnuse üheks omapäraks tsaariajal oli ka piiri kulgemine läbi linna – linn ise kuulus küll Peterburi kubermangu, vabrikute piirkond oli aga Eestimaa kubermangus (Ivask ja Andrejeva 2015, 62).

Narva siiret saksa kultuuriruumist vene omasse on käsitletud baltisaksa ajaloolane Constantin Mettig⁵ 1905. aastal Riias ilmunud ülevaatlikus kogumikus „Bal-

4 Termin *Livländisches Stilleben*, mis tähistab Balti provintssides omavalitsusliku autonoomia toel pikalt püsinud nn balti biidermeieri ajastut, mis meelelaadina kestis ka *Umsiedlung*’i aastal 1939, pärineb publitsist Julius Eckardtilt (1836–1908), vt Eckardt 1869.

5 Constantin Gottfried Karl Mettig (1851 Tartu – 1914 Riia) sündis Riias Suurgildi kaupmehe pojana, õppis Tartu ülikoolis arstiteadust ja ajalugu ning tegutses Riias kooliõpetajana, 1896–1900 oli ka ajalooõppejõud

tische Städte“ („Balti linnad“). Seal tutvustab ta Narvat viieteistkümnel leheküljel, alustades sõnadega:

Vana-Liivimaa idapoolseim eelpost oli Narva, mis tänapäeval asub Peterburi kubermangu piirides. Sajandeid kuulus see aga lääne kultuuriringi ning linna väline ilme annab sellest veel tänapäevalgi aimu. Läbi linna kõndides jääb silma nii mõnigi vana ehitis. Eelkõige aga annavad avuäärsest vanusest ja sündmusterohkest minevikust märku nelinurkse torniga orduloss ja sellele vastukaaluks ehitatud kümne torniga Ivangorodi linnus. (Mettig 1905, 398)

Narva jõudmist Peterburi kubermangu koosseisu kirjeldab Mettig järgnevalt:

Selle läheduses 1703. aastal asutatud pealinn Peterburi ei tõmmanud Narvalt elujõudu mitte vähe ära. Katariina II ja Aleksander I valitsuse all püüti kõrgemalt pool Naroova jõe laevatatavust parandada ning kaubandust elavdada, siiski edenes see aegamööda. Aastal 1780 seoti Narva linna administreerimist silmas pidades Peterburi kubermanguga, kuid keiser Paul taastas endise olukorra. Keiser Aleksander I valitsuse ajal allutati Narva taas Peterburi kubermangule. Kohtusüsteem ja linnavalitsus säilitasid oma vana vormi aga veel aastakümneteks. (Mettig 1905, 410)

Narva uuema arenguloo võtab Mettig kokku, kirjeldades tööstusülevaate järel kahte olulisemat muutuste faktorit – raudteeühendust ning keskvalitsuse reforme ja lõpetades raamjutustusena taas Hermannii ja Ivangorodi kindlustega:

Tähtsamaid muutusi töid endaga kaasa alates 1870. aastast loodud ühendus Balti raudteega ning kolm aastat hiljem sisse viidud linnakorraldus.⁶ Viimased jäänukid vanadest institutsioonidest kadusid, kui raad tegi ruumi linnavolikogule. Uue linnakorralduse sisseviimisega lõppes Narva ühendus Balti provintsidega. Juba 1833 oli likvideeritud vana konsistorium ja Narva ühendati kirikukorralduses Peterburiga. Vanad kindlused kahel pool Narva jõge ja eripärase ehituslaadiga vanad majad, millel imposantsed portaalid ning iseloomulikud erkerid ja sepistatud tuulelipud meenutavad veel aegu, mil Narva oli Balti provintsidega veel tihedalt seotud. (Mettig 1905, 411)

Riia polütehnikumis. Riia Ajaloo ja Muinasteaduste Seltsi liikmena kuulus seltsi juhatusse, pidades arvukalt ettekandeid ning osaledes seltsi väljaannete koostamisel. Lisaks sellele oli Õpetatud Eesti Seltsi ja Eestimaa Kirjanduse ühingu kirjavahetajaliige.

⁶ Silmas on peetud Vene linnakorraldust, mis oli Balti provintsidest üheks venestusmeetmeks ja mille tulemusena kaotati ära keskajast säilinud raesüsteem.

Mettigi kirjeldus ütleb ära baltisaksa vaate valupunktid seoses Narvaga – endis-aegne saksa kaubalinn, küll mitte Hansa Liitu kuulunu, kuid oluline saksa ja lääne kultuuri eelpost, „viimane lahke maja“ vastu ida, oli kirjutamise ajaks administratiivselt libisenud Venemaale, ehkki selle ehituslik substants andis jätkuvalt aimu saksa kultuuri kohalolust. Kultuurilise eelposti sümbol muutus baltisaksa kirjasõnas oluliseks just pärast venestuse algust, kui taheti rõhutada Balti provintside saksalikkust pealetungiva tsentraliseerimise ees.

Sarnases võtmes, küll võitlevamalt kui Mettig (kes pidi arvestama muidugi ka tsensuuritingimustega), on Narva tähendust piiri- ja sümbollinnana kirjeldanud I maailmasõja ajal Paul Rohrbach⁷ Saksamaal ilmunud pildirohkes kogumikus „Das Baltensbuch“ („Baltlaste raamat“, 1916). Asjade seis Vanal Liivimaal pärast Jäälähingut 1242. aastal nägi Rohrbachi käsituses välja järgmine:

Rohkem kui kolmsada aastat algas Saksa-Vene piir Naroova suudmest Soome lahe ääres, kulgesees järele mööda Peipsi järve ning edasi lõuna poole kuni Düünaburgini.⁸ Narva ordulinnus oli Saksa Riigi⁹ kõige äärmiseks kindluseks, vaid mõnede kümnete miilide [*einige zwanzig Meilen*] kaugusel Neeva suudmest. Mongolite ikke maharaputamise järel läksid Moskva võimu alla ühendatud Vene jõud taas liikvele. Moskva tahtis pääsu merele. (Rohrbach 1916, 1)

Analoogiat võiks siin otsida Meemeli piirkonnaga Meemeli ehk Nemunase (sks Niemeni) jõe ääres, kus piir Preisimaa ning Leedu vahel püsis veelgi kauem – keskajast kuni Versailles' rahuni. Baltisaksa ajalookäsitlustes ongi olulisimateks sündmusteks Narva varasemas ajaloos linna piiramised ja vallutamised Liivi sõjas ja põhjasõjas ning muidugi Hermanni ja Ivangorodi kindluste ehitamine. Nii hakati juba 14. sajandil Hermanni linnust „ümbär ja välja ehitama, sest see oli strateegiliselt Liivi Ordu jaoks eriti oluline eelpost Venemaa vastu, ja see jäi Saksa Ordu idapoolseimaks linnuseks“ (Thomson 1984, 5).

Külma sõja ajal kinnistas Narva jõe tähendust Euroopa piirijõena, kasutades selleks samuti eelposti-retoorikat, Balti riikide vabaduse eestkõneleja, kirjanik ja

7 Kuramaalt pärit teoloog, poliitiline publitsist ning reisikirjanik Paul Rohrbach sündis 1869. aastal Goldingeni (Kuldiga) lähedal asunud Irgeni mõisas Kuramaal ning suri 1956 Württembergis. 20. sajandi alguses tegutses Baltikumist Saksamaale siirdunud Rohrbach koloniaalametnikuna Saksa keisririigi kolooniates praeguses Namiibias.

8 Tölkes on kasutatud Daugavpils linna omaaegset eestikeelset ja saksalaenulist eksonüümi. Originaalis kasutati mõistagi selle saksa versiooni Dünaburg.

9 Vana-Liivimaa orduriik kuulus vasallisuhete süsteemi kaudu kuni Liivi sõja lõpuni keskaegse Saksa Rahvuse Püha Rooma keisririigi koosseisu.

*Wahlbalte*¹⁰ Edzard Schaper oma kirglikus, 1952. aastal Berliini raadios peetud kõnes „Auch wir sind Europa!“ („Ka meie oleme Euroopa!“, Schaper 1998, 11–18). Karsten Brüggemann on Narva sümboolsuse toonud üle tänapäeva, küsides: „Kas see on üksnes ajaloo kuri iroonia, et Thomsoni vene „Koguilmalinn“ [*Allerweltstadt*] on tänapäeval Euroopa Liidu piirilinnana uuesti saavutanud teatud määral eelvallifunktsiooni Venemaa vastu?“ (Brüggemann 2005, 639). Brüggemann kirjeldab ka Narva kahetist rolli: linn oli ühtaegu nii sildade kui piirilinn, pidi korruga ühendama ja eraldama: „Piirialad pole kunagi üksnes eelvallid, vaid vähemalt sama palju kohutumispaid, kus piire ületatakse“ (643). Narva puhul on see paika pidanud vastavalt riigivõimule ja sellele, kuhu on mingil ajajärgul tõmmatud piir ning kui oluline on olnud ja on selle pidavus.

Ilukirjanduslikus võtmes on elu Narvas kirjeldanud venesaksa taustaga Isabella Nadolny oma teoses „Vergangen wie ein Rauch“ („Suitsuna haihtunud“, 1964), kirjutades lapsepõlvest ühenduses oma esivanemate saatusega Tsaari-Venemaal. Nadolny vanavanaisa oli 1820. aastatel Saksamaalt Venemaale rännanud Napoléon Peltzer (1802–1889), kellest sai 1845 Narva kalevivabriku omanik.

Baltisaksa kirjandusloos kohtab Narvat peamiselt luules ja ajaloolise jutustuse või ka kohamuistendite tegevuspaigana. Nii esineb Narva-motiiv käesoleva artikli ühe põhilise käsitlusallika Monika Hunniuse luuletajast venna, samuti Narvas sündinud, hiljem mitmel pool usuõpetaja ning pastori ametit pidanud Carl Hunniuse (1856–1956) esikkogus „Gedichte“ („Luuletused“, 1898, Riia). See kogu on esindajaks „baltisaksa luule keskele traditsioonile – biidermeierlikule südamlük-familiaarsele traditsioonilisi vorme armastavale suunale“ (Lukas 2006, 107–108). Kõrvu Tallinnale ja Saaremaale pühendatud luuletustega leidub selles kogus ka luuletus „Narva an der Narova“ („Narva Naroova jõe ääres“).

Väga laia geograafilise luulehaardega Peter Zoege von Manteuffel (1866–1947) on oma kogus „Von Stürmen und Sonnentagen“ („Tormidest ja päiksepäevist“, 1914) ühe luuletusükli pühendanud Narvale. Pisut nostalgilise ning nukrameelse, oodi meenuitava lühijutu Narvast on kirjutanud tuntud baltisaksa naiskirjanik Else Hueck-Dehio. See ilmus kogumikus „Wir Balten“ („Meie, baltlased“, Hueck-Dehio 1986).

Narva on üheks tegevuspaigaks ka kuramaalasest ajakirjaniku Eberhard Krausi (1857–1918)¹¹ jutukogus „Zwischen Narova und Niemen“ („Naroova ja Neemeni

10 Hingelt või südame poolst baltlane (sks k).

11 Seesama eluaeg mitmel pool Baltimail ja Saksamaal ajakirjanikuametit pidanud Eberhard Kraus on olnud prototüübiks filmi „Polli päevikud“ (2010) ühele peategelasele, verejanulisele ning väärastunud mõisaomanikust baltisaksa arstile, kellele 1914 saabub Saksamaalt külla tütar ühes ema kirstuga. Selleks tütreks oli tuntud kirjanik Oda Schaefer (1900–1988), kelle mälestuste põhjal *licentia poetica*’t väga suurejooneliselt kasu-

vahel“, 1891). Ajaloolise jutustuse Narvast – „Russenlager vor Narva“ („Vene sõjalaager Narva all“) – avaldas 1828 Tallinnas ilmunud ajakirjas Esthona¹² Alexander von Ungern-Sternberg (1806–1867), teemaks Narva piiramine põhjasõja ajal (Ungern-Sternberg 1828, 3 jj).

Ka Friedrich Reinhold Kreutzwaldi, toonase ühise balti kirjandusvälja tegelase kahe kohamuistendi tegevuspaigaks on Narva. Mõlemad lood – „Narva kaupmehe tütar“ ja „Kus Narva endine varandus magab“ – ilmusid esmalt 1866 Helsingis (Kreutzwald 1866). Saksakeelsena Ferdinand Löwe tõlkes ilmusid need kõigepealt 1868, seejärel eraldi Kreutzwaldi muinasjutukogumikus 1881 (vt Kreutzwald 1868; 1881). August Annisti hinnangul on tegu levinud motiividel valminud algupäranditega. „Narva kaupmehe tütre“ puhul, mis esindab muistendimotiivi enesetapust truuduse säilitamiseks, pole „võimatu, et midagi selletaolist teati rääkida ka Narvaga ühenduses – tõenäolisest aga saksa seltskonnas“ (Annist 1966, 238). Loo puhul Narva kadunud varandusest võib olla aluseks „mõni kohalik või ka laenatud aarde-saaga“ (240). Kreutzwald oli ise kirjutanud mõlemast loost juba 1865 Narva Muinsuseltsi (mille auliige ta oli) toimetistes,¹³ mille järgi baltisaksa ajaloolane Friedrich Bienemann noorem avaldas mõlemad muistendid ka oma põhjanevas kogumikus „Livländisches Sagenbuch“ („Liivimaa muistendiraamat“, vt Bienemann 1897, 161–163, 186).

Mõistetav on, et piirilinna ja üleminekuala staatus on tinginud ka Narva suhteliselt ohtra esindatuse omaaegses saksakeelses reisikirjanduses. 18. ja 19. sajandi reisikirjade põhjal on Narvat käsitletud Marge Rennit (2014). Eriliselt leidsid reisikirjades mainimist kaks vaenujalal olnud linnust ja kogukonda, mida saksa ajaloolane, (reisi)kirjanik ja geograaf Johann Georg Kohl kirjeldas, justkui oleks „vene saba saksa kere külge liidetud [*ein russischer Schweif an den deutschen Rumpf ange-*

tades on valminud see „tõsielusündmustel“ põhinev film. Oda Schaefer ise on oma mälestuses Balti kodumaasse ja vanematesse, seejuures eriti isasse, suhtunud suure sümpaatiaga, meenutades külaskäiku sugulaste juurde 1914. aastal (vrd Schaefer 1970) ja nimetades Eestimaad „paradiislikuks“ (Schaefer 1964, 153). Mainida tasub ka, et tema ema, filmis kirstus saabuv Alice Kraus, neiuna Bartels, suri alles II maailmasõja ajal.

12 Esthona, ein literärisches Unterhaltungsblatt für gebildete Stände (Esthona, kirjanduslik ajaviieleht haritud seisustele), väljaandja Franz Schleicher.

13 Nimetatud selts, mis oli esimeseks linnaajaloo seltsiks Eesti alal, tegutses aktiivselt küll lühiajaliselt (1856/1864–1869/?), ent avaldas siiski 34 köidet toimetisi („Sitzungsberichte der Narvaschen Alterthums-Gesellschaft“, 1864–1868) ning neli köidet kirju, jättis maha rikkalikud kollektsioonid ning koondas Narva arhiivimaterjale. Seltsi ühe eestvedaja, Suurgildi oldermanni Heinrich Johann Hanseni Narvast lahkumise järel aktiivne tegevus rauges. Lähemalt vt Narva Muinsuseltsi Rahvusarhiivi fondiloendis: https://www.eha.ee/fondiloend/frames/fond_prop.php?id=2720. Hansen oli ka Narva linna ajaloo koostaja: „Geschichte der Stadt Narva, verfasst von dem Narwaschen Bürger Heinrich Johann Hansen“, 1858, 396 lk.

setzt]“ (Kohl 1841, 312; viidatud Rennit 2014, 151 järgi). Saksaliku ilme eest kandis hoolt ka linna hästi säilinud barokne välimus, milletaolist mujalt Läänemere provintsidest, aga ka Narva jõe tagant Venemaalt leida polnud. Ulrich von Schlippenbach nägi linna arhitektuuris lausa ustavust „vanale meelelaadile“ ja „lugupidamist mineviku vastu“ (Schlippenbach 1816, 1, 85–86; Rennit 2014, 149).

Monika Hunniuse ja Eduard von Stackelbergi Narvad

Alljärgnevalt heidetakse pilk baltisaksa Narvale kahe baltisaksa autori – laulja, lauluõpetaja ja kirjaniku Monika Hunniuse (1858–1934) ning keemikuharidusega provintsiaalpoliitiku, Eestimaa rüütelkonna sekretäri, vabahärra Eduard von Stackelbergi (1867–1943) – mälestuste abil, põimides sellesse ka mõlema autori eluloo ja tausta, mis baltisaksa autorite puhul ning 19. sajandi Balti provintside seisuslikku ühiskonda silmas pidades on olulisel määral selgitava tähtsusega.

Mõlemad autorid sündisid Narvas ja olid selle linnaga seotud oma lapse- ja/või noorpõlveaastatel. Hunnius elaski Narvas, Stackelberg käis seal koolis, elades koolivaheaegadel oma vanematele kuulunud Sillamäe mõisas. Mõlema lahkumine Narvast oli sunnitud – Hunniuse perekond kolis sealt ära pärast perekonnapea surma, Stackelberg „põgenes“ perekonnanõukogu otsusel ähvardava surnuksnõlgimise eest – mis oleks võinud juhtuda, kui ta oleks puhtast viisakusest edasi jäänud väga viletsa toitlustusega pansionisse.

Mõlemad autorid jõudsid oma valitud elualal edasi – Hunnius laulja ning laulupedagoogina, Stackelberg provintsiaalpoliitikuna. Tingimisi võiks mälestusi vaadelda ka naiste- ja meesterahva vaatepunktist kirjutatutena, kuid see lugemisviis jätetakse järgnevalt siiski vaatluse alt välja, keskendudes sooülesele baltisaksa perspektiivile.

Autoreid ühendab peale vähem kui kümneaastase vanusevahe ja ühiselt kogitud ajajärgu veel tõsiasi, et mõlemad on oma lapsepõlvemälestused kirja pannud aastaid hiljem.¹⁴ Hunniuse mälestused vanematekodust Narvas ilmusid pealkirjaga „Mein Elternhaus“ („Minu vanematekodu“) 1935. aastal.¹⁵ Stackelbergi mälestuste esimene osa, mis käsitles mh koolipõlveaastaid Narvas, ilmus pealkirja „Ein Leben im baltischen Kampf. Rückschau auf Erstrebtes, Verloren und Gewonnenes“ („Ühe baltlase võitlustee. Püüdlused, võidud ja kaotused“) all 1927. aastal.¹⁶ Monika Hun-

14 Hunnius oli oma elu lõpuaastail aheldatud haigevoodisse, dikteerides suurema osa oma teostest.

15 Monika Hunniuse esimene teos „Bilder aus der Zeit der Bolschewikenherrschaft“ („Pilte bolševike võimu ajast“) ilmus alles aastal 1921 – toona oli autor juba 63-aastane.

16 Eduard von Stackelberg oli oma mälestuste esimese osa ilmumise ajal oma 60. eluaastate alguses.

nium kirjeldab oma meenutuste kirjutamist kui „ilusat ülesannet jutustada vanadest aegadest, mis elavad nii tugevalt ja heledalt minu südames, rääkida inimestest, kes nii, nagu nad olid, võisid selliseks saada üksnes meie kodumaal, kirjeldada elu, mis oli keset võõramaist ümbrust säilitanud saksa omapära“ (Hunnius 1960, 29).

Seega võib mõlema autori Narva-mälestusi uurides lähtuda sellest, et tegemist on memuaristlike tekstidega, mis peegeldavad ühe põlvkonna kultuurimälu, kuid ei anna terviklikku ajaloolist ülevaadet käsitletavate aastate kohta Narvas. Arvestades ajalist distantsi toimunu ning kirjutamisaja vahel, võib oletada, et kohati on tegemist illusoorsete ja emotsionaalselt laetud tekstidega, mis seetõttu aga oma uurimisväärtusest midagi ei kaota. Ka psühholoogia-alased empiirilised uuringud mälestuste kohta on näidanud, et autobiograafiad on suures osas fiktiivsed, erisugustes sotsiaalses situatsioonides konstrueeritud jutustused, mis järgivad kindlaid jutustamisreegleid ja kultuurilisi norme (vrd Gudehus, Eichenberg ja Welzer 2010, 314).

Monika Hunnius ja tema Narva

Tuntud baltisaksa laulja, lauluõpetaja ja kirjanik Monika Adele Elisabeth Hunnius pärines vanast baltisaksa kaupmeeste ja literaatide suguvõsast, tema isa Constantin Hunnius (1807–1869) oli Narvas Jaani koguduse õpetaja ning töötas ka koolis. Monika Hunniuse vend Carl (1856–1931) oli kirikuõpetaja, luuletaja, helilooja ja muusikakriitik, baltisaksa aastaraamatu „Heimatstimmen“ väljaandja. Constantin Hunnius oli kaks korda abielus, tema esimese naise, Tartu kaupmehetütre Henriette Dorothea Hesse (1806–1849) vend oli Paide linnaarst Carl Hermann Hesse (eluaastad 1802–1896, nobelist Hermann Hesse vanaisa), kelle Monika Hunnius jäädvustas oma raamatus „Mein Onkel Hermann“ („Minu onu Hermann“, 1922).¹⁷ Tegu polnud küll lihase onuga, sest Monika oli sündinud juba Constantin Hunniuse 1854 Riias sõlmitud teisest abielust doktor Karl Mülleri (?–1875) tütre Jennyga (1835–1895). Teisalt oli Carl Hermann Hesse pärast oma esimese naise Henriette Dorothea surma abiellunud Monika ema Jenny õe Lina Mülleriga (?–1855).¹⁸ Kui baltisaksa väikesele ühis-

17 Nimetatud raamat on ilmunud ka eesti keeles ja kujutab endast teatud tõkeloolist kurioosumit. Nimelt tõlgiti see eesti keelde kahel korral, mis ehk polekski nii eriline, kui see poleks toimunud samaaegselt: 2000. aastal ilmus raamat korraga nii Katrin Kaugveri tõlkes Loomingu Raamatukogus („Minu onu Hermann. Mälestusi vanast Eestimaast“, LR 2000, 31–32) kui ka Piret Palutederi ja Valeeria Villandi tõlkes kirjastuses Kupar („Minu onu Hermann. Meenutusi Eestimaast“).

18 Paide linnaarst Hermann Hesse oli korp! Livonia asutajaliige. Tema esimene abikaasa ja nobelisti vanaema oli Jenny Lass (suri Paides 1851), kes oli mõisarentniku tütar Kuramaalt. Teine naine Lina Müller (abiellusid 1852) oli esimese naise õdetütar. Ehk siis Lina ema Therese Müller, neiuna Lass, oli Jenny Lassi õde. Therese teise tütre Jennyga abiellus Monika isa Constantin Hunnius (vt ülal). Hesse kolmas naine Adele von Berg (abiellu sõlmiti 1856) oli kaugemalt pärit.

konnale iseloomuliku läbipõimituse tõttu – mõistagi seisuste siseselt – kasutati katuserminiti *tädi* kõigi juba soliidsemas eas naissugulaste, -hõimlaste ja muidu perekonna lähimates sfäärides liikuvate daamide tähistamiseks,¹⁹ siis võib arvata, et ka termin *onu* oli laiema tähendusega. Nii oli Carl Hermann Hesse Monika Hunniuse kahekordne onu parimate baltisaksa traditsioonide vaimus. Liiatigi on Monika Hunnius isegi kirjutanud:

Vanadel aegadel oli „südamesugulusel“ minu kodumaal suur roll. Tuli ette, et perekonnad, kellel polnud tilkagi ühist verd, olid põlvkondade kaupa omavahel sõpruses ühendatud. See sõprus pärandati edasi, kokkuhoidmine oli traditsioon. Sõprade vanavanematele ja vanematele öeldi vanaisa ja vanaema, onu ja tädi, sinatati neid kohe esimesel kohtumisel ning noorem põlv tundis omavahel lähemalt tuttavaks saamiseks teatud kohustust. Tihti pidas see lähema tutvunemise korral paika – tihti aga ka mitte. (Hunnius 1930a, 7)

Teoses „Mein Weg zur Kunst“ („Minu teekond kunsti juurde“) kirjutab Monika Hunnius oma perekondliku tausta kohta järgmist:

Mu isa pärines vanast saksa pastorisuguvõsast, kes oli 18. sajandi alguses tulnud Läänemere provintsidesse. Ta oli kirikuõpetaja ühes väikeses linnas Eestimaal. See oli muistne Narva Ingerimaa piiri ääres. Mu ema suguvõsa pärines algselt Böömimaalt, millega on ehk seletatav meie perekonna suur andelisus muusika alal. Me elasime kõrge viiluga majas, mis seisis tihedalt vanaaegse kiriku vastas. Kellahelin ja koorilaul kõlasid meie esimestes lapseunedes ja pakkusid meie fantaasiale tegevust varasest east peale. Mu ema, keda mu isast lahutas suur vanusevahe, oli tema teine naine – ja ta oli hoopis teisest puust kui isa. Isa oli mõneti aeglane, tõsine ja raskepärane. Kõigil tuli tema ees taganeda, kui tal tuli oma kohust täita. Teda iseloomustas suur rangus iseenda vastu ühes pisukese askeesiga. Tema loomuse tõsidust mahendasid aga silmapaistev huumorimeel ja armastav süda. Meie, lapsed, tundsimme tema ees suurt pelgu, mis minu puhul piirnes juba hirmuga. Mu ema oli noor, täis fantaasiat, särav isiksus, kunstniku hing ja

19 Kategooria „tädi“ küllap tuntuim kirjanduslikku vormi kantud ülistus pärineb baltisaksa kirjaniku Siegfried von Vegesacki sulest, kes oma nn tädideraamatu „Die Welt war voller Tanten“ („Kogu ilm oli täis tädisid“) alguses paigutas samanimelise luuletuse (Vegesack 1970). Sama fenomeni käsitleb ilmselt vähem tuntud „Tanten mit Tick. Baltische Erzählungen“ („Igal tädil oma kiiks. Balti jutustused“) Gisela Natalia Gradneri sulest (Gradner 1990). Kirjandusliku jäädvustuse kõrval on tädid leidnud ka teaduslikku käsitlemist – lisaks sugulusnimetusena ka ühe vallaliste naiste kategooriana Anja Wilhelmi põhjalikus monograafias baltisaksa kõrgkihi naiste eluilmadest perioodil 1800–1939 (Wilhelmi 2008) – sest ajajärgul, kui iseäranis aadlisoost naiste eneseteostusvõimalus ühiskonnas piirdus peamiselt abiellumisega (nt perioodil 1800–1849 abiellus vaid 64 % aadlisoost baltisakslannadest), jäid vallalised tütreid pärast vanemate surma mõne õe või venna perekonda elama, olles abiks mitmesugustes funktsioonides – aidates tädi rollis kasvatada lapsi, põetades haigeid ja olles muidu asendamatud (vrd Wilhelmi 2008, 65).

luuletaja. Tal oli imeilus hää. Tema laulus oli midagi haaravat ja kaasaviivat, sest ta oskas väljendada iga tundmust. Tema suurt, aukartlikku armastust meie isa vastu tajusime juba lastena väga tugevalt. [. . .] Kaks täiskasvanud poega isa esimesest abielust ei elanud meie sündides enam vanematekodus. Meid oli kolm last: vanem vend, mina ja noorem õde²⁰. Õde vigastas end väikese lapsena kukkudes rängalt. Tagajärjeks oli ravimatu seljaajuvigastus, mis ta hilisematel aastatel peaaegu täiesti abituks muutis. Lastest sarnanes tema emaga kõige rohkem ja ta oleks elus suuri asju saavutanud, kui ta oleks terve olnud, sest temas oli ühendatud ema geniaalne ja kunstiline loomus ning isa vankumatu vaikne energia. Mu vend oli ilus, andekas poiss, kes tegi esimesed katsetused luuletajana juba varakult. Musikaalsed olime me kõik. Isa väitel õpetas ema meid enne laulma kui rääkima. (Hunnius 1930b, 7–8)

Aastal 1831 valiti Monika Hunniuse isa Constantin Hunnius Narva Jaani saksa koguduse õpetajaks, kus ta töötas oma elu lõpuni. Narva-perioodi ja vanematekodu meenutab Monika Hunnius raamatus „Minu vanematekodu“ (1935). Tema mälestusi linnast saadab naiselik ja pehme toon. Vähe on juttu kindlustest ja vallidest, mis tavaliselt on Narva kirjeldustes kesksel kohal – neid mainib ta vaid Narva suurt ilu kujutades: „Milline imekaunis linnake oli ometi Narva! Kindlusevallid, vanad müüritornid, sügavad kraavid oma kõrge rohu ja kollaste ning valgete lilledega olid täis peidetud poeesiat“ (Hunnius 1935, 55). Hunnius kirjeldab Narvat ka kui väikest linna Eestis Ingerimaa piiri ääres:

See oli üks ilus, vanaaegne linn, kõrgel Narva jõe kallastel, kindlusevallidest ja kraavidest ümbritsetud. Leidus imelisi vanu maju teravate katuseviiludega, vanasaksa ütlustega majaportaalide kohal, rauaga üle löödud ustega ja kunstiliste messingist koputitega, ja maju, kus elasid peened vanad patriitsiperekonnad. (Hunnius 1960, 29)

Kaunite portaalide ja kirjade kohta uste kohal küsib ka kirjanik Else Hueck-Dehio: „Kas kunstilised portaalid oma kivitahvlite ja raidkirjadega tahavad meile pidulikku vastuvõttu pakkuda?“ (Hueck-Dehio 1986, 248). Majade sisustusest teadis Hunnius rääkida, et need olevat täis kaunist mööblit, hinnalist kristalli, hõbedat ja portselani, „mis vajutasid elamutele omanäolise pitseri“ (Hunnius 1960, 29–30).

Ilmselt teatud naiivsuse tõttu, millega laps maailma vaatab ja mida Monika Hunnius vanemas eas meenutada püüab, on tema Narva-mälestused täis päikest: „Kui ma oma lapsepõlvele mõtlen, tundub mulle, nagu oleks päike alati paistnud“ (5). Päikesepaistet saatsid tema lapsepõlves kellahelid, mis kostsid Narva Jaani

20 Elisabeth Hunnius (1858–1903).

kirikust,²¹ kus töötas tema isa, aga ka lähedalasuvast vene kirikust. Ülestõusmispühade aegu helisesid „meie ilusad sügavad kellad, selle vahele tilisesid naljakad vene kiriku kellad, tihti ka öösiti, nii et pidime seetõttu ärkama“ (51).

Lisaks kellahelidele kostis tuppa ka orelimäng. „Elu- ja lastetoa aknad vaatasid meie kiriku poole“ (32). Pühapäeviti istusid lapsed piduriideis akendel ning ootasid möödaminejaid, kes kirikust jumalateenistusele tulid. „Õhk oli tulvil kellahelinat ja paljud koguduse liikmed jäid seisma ning tervitasid meid seal üleval“ (samas). Lau-päevaõhtuti istusid lapsed koos emaga elutoa diivanil ja kuulasid kellamängu, mis helistas sisse pühapäeva. „Sügavalt ja pidulikult kaikusid kellad, millel oli kaunis, tume kõla; kui nad vaikusid, siis me laulsime. „Ema, su hääl kõlab nagu isa kirikukellad,“ ütlesime me siis, kuna ka see kõlas sama sügavalt ja tumedalt nagu kell“ (30–31).

Üleüldse pidasid lapsed kõike kirikuga seonduvat oma isa omaks: „Isa kell, isa kirik, isa orel, tema köster ja tema kirikuteener“ (31). Kui kirikuteeneri poeg kord jutustas, et „kirik kuuluvat hoopiski tema isale, sest tal on võti ja minu isa ei saakski kunagi kirikusse sisse, kui kirikuteener talle ust ei avaks,“ sai Hunnius tõelise pettumuse osaliseks (samas).

Pastoraadis, kus Hunniuse perekond elas, oli kokku neli tuba ja üks pööningukamber. „Kui ma peaksin oma vanematekodu iseloomustama nii, nagu see minus elab, ütleksin ma: see oli täis päikest, lilli ja armastust“ (32). Tegemist oli vanaaegse majaga Viru tänavas (üks Narva vanimatest tänavatest, sks k *Wierische Gasse*), Narva Jaani kiriku vastas. Ka Hunniuse vanematekodu oli sümbol Narva hiilgeaegadest: „Majja viis lai, vägevate kivikuulidega kaunistatud kivitrepp“ (30). Ehkki ruumid olid kitsad ning suurt luksust pastoraat ei pakkunud, mahtus sinna alati majutama külalisi, „väsinuid, haigeid ja kurbi, kes võeti vahel meie juurde vastu nädalaiks“ (samas).

Hunniuse perekonna elumaja kõrval asus vene õigeusu kirik,²² mis oli Rootsi ajal veel luteri kirik, ja sellega seoses juhtus seda ja teist, näiteks: „[. . .] mu isa

21 Narva Jaani kirik asus aadressil Viru 18. Kirik oli ehitatud juba 17. sajandil kohalikule rootsi kogudusele, kuid teenis pärast Narva vallutamist Peeter I poolt ka vene õigeuskogukonda. 1733 sai kiriku oma kasutusse saksa kogudus, mis toimis seal Narva Jeruusalemma Johannese ehk Jaani kiriku nime all kuni suurte kahjustusteni märtsipommitamise ajal 1944. aastal. Kirik lammutati 1950. aastail. Kiriku kohta on Else Hueck-Dehio kirjutanud „Kiriku tänavas seisab kunagine rootsi toomkirik, mis kuulus hiljem saksa kogudusele. Vaba vaade oli sealt saksa kiriku tornist linnale – minevikku ja olevikku ühendav“ (Hueck-Dehio 1986, 247).

22 Tegemist on Narva Issanda muutmise peakirikuga, mille aadress oli Viru 14. Kirik ehitati 14. sajandil kato-liikliku pühakojana, reformatsiooni järgselt peeti kirikus kuni 18. sajandi alguseni luteriusu jumalateenistusi. 1708. aastal anti kirik üle vene kogudusele, kes ristis selle Narva Issanda muutmise peakirikuks. Nagu Jaani kirikki, sai Narva Issanda muutmise peakirik kannatada 1944. aasta märtsipommitamises ning varemed lammutati 1950. aastatel.

avastas seal kord ühest nišist unustatud Lutheri pildi, mille kui pühaku poole pahaaimamatud usklikud palvetasid, igavene tuli põles selle ees. Mu isa tegi asjalood selgeks ja Luther rändas tema käärkambrisse“ (54).

Hunniuse lapsepõlve üks hirmutavamaid kujusid oli aga õigeusu kiriku preester, kelle ees tunti äärmiselt suurt kartust, eriti just siis, kui lapsed tahtsid minna imetlema kirikaeda, kus rohi oli ikka rohelisem:

Meie pastoraadi tagumised aknad olid meie väikese aia poole, millega piirnes – üksnes puust aiaga eraldatult – vene kiriku suur aed. Me ütlesime, et see aed kuulub „härra papile“, ja tema müütiline kuju valmistas meile tihti hirmu. Me olime aiast ühe lati eemaldanud ja roomasime selle ava kaudu meelsasti suurde aeda. Kuna see asus varjus ja oli lõuna poole, jõudis kevad sinna alati pisut varem kui meie aeda. Seal oli üks kivine, päikesest soojendatud küngas, millel tärkas esimene rohelus; hiljem läks see öitsvatest võililledest kuld kollaseks. (Hunnius 1960, 53)

Hirm õigeuspreestri ees oli Hunniuse mällu jätnud sügava jälje:

Kord kui olime jumalateenistuse ajal vaatlejaposisioonid sisse võtnud, märkas meid vaimulikku talitust läbi viiv preester, ja ühe käega viirukipanni kiigutades ähvardas ta meid teise, rusikas käega. Me kukkusime ehmatuses aknalaualt alla ja tundsim end alles siis turvaliselt, kui jälle ema juurde jõudsim. Hirmus, et „härra papp“ võiks uuesti rusikaga ähvardada, ei tahtnud ma enam palju päevi aeda minna. (Hunnius 1960, 54–55)

Hirmu „papi“ ees sai Hunnius tunda ka endast olenemata asjaoludel: „Kord juhtus aga suur ebaõnn! Üks meie kanu oli akna kaudu kõige pühamasse paika tunginud ja ta leiti sealt altari eest rahun magavana. Altar tuli uuesti pühitseda“ (55).

Ka Hunniuse perekonna lapsehoidja, keda kutsuti vene kombe kohaselt njanjaks ning kellel Monika Hunniuse mälestustes pärisnimi hoopiski puudub,²³ oli vene õigeusku ning esindas üldiselt toda „kuulsat vene *njanja*-tüüpi. [. . .] tema kaudu õppisime tundma ja armastama vene rahvast. [. . .] Ta võttis meid vene kirikusse kaasa, kuid see oli siiski meie jaoks oma võõrapäraste kommetega jube. Mu vanemad lubasid talle kõike, sest nad teadsid, et me oleme kindlates kätes“ (48–49).

23 Siiski annab Hunnius njanjale taustaloo, „kadunud“ abikaasa, kes oli sõjaväkke võetuna aastaid kadunud olnud, nii et njanja pidas teda juba surnuks. Ühel päeval ilmub ta aga välja ning nõuab oma kaasat tagasi, Monika Hunniuse vanemate nõudel peabki naine oma mehe juurde naasma. Lugu lõppeb siiski Hunniuste perekonnale soodsalt: njanja abikaasa sureb peagi ning naine naaseb Hunniuste juurde (Hunnius 1960, 49).

Hunniuse lemmikjalutuskäik koos lapsehoidjaga viis Pimeväravani, mis nüüdseks on küll hävinud ja mille kaudu sai praegugi alles olevasse populaarsesse parki – ja sealt edasi Pimeaeda.

Kerge kõhedusega läksime läbi Pimevärava, mille ees pidas soldat vahetpidamata valvet. Mida ta seal valvas, ei teadnud keegi, tema ise ilmselt veel kõige vähem; vahimees oli vanast ajast nii sinna seisma jäänud ja unustatud. Hingasime alati kergendatult, kui olime väravast läbi saanud ja meie ees avanes päikseline aed. Kartsime, et soldat võib meid tulistada, ehkki njanja kinnitas meile, et kui ta seda teeks, saadetaks ta Siberisse. See oli imeline koht, kõrgel üleval bastionil vaatega Narva jõe ja vastaskaldal asuvale Vene kindlusele Ivangorodile. (Hunnius 1960, 55–56)

Monika Hunniuse isa Constantin Hunnius rajas Narvas Peetri eeslinnas 1838. aastal kodutute laste varjupaiga. Suve suurimaid elamusi oligi selle asutuse külaskäik (63). Ka Narvast lahkumisel tehti seal pikem peatus, kus orvud neid juba piduriietes ootasid (80).

Kooliteed alustas Monika Hunnius vaestekoolis, mille tema ema nende majja asutanud oli. „Selleks ohverdati ainus suur tuba, ja kõik õpilased pidid meie köögist läbi käima“ (70). Hilisemast kooliajast pärineb üks ebatavaline juhtum venelasest sõbrannaga, mida võiks tõlgendada ka kui näidet lapselikust pahatahtlikkusest:

See sõbranna oli venelanna, kes armastas mind palavalt, siiski vastasin mina tema tunnetele teatud distantsiga. Ta vandus mulle tihti, et ma olevat tema armsaim sõbranna, ma tüdinesin tema kinnitustest ja nõudsin näha tegusid. Ma tahtsin tema sõpruse kohta tõendit, ja ta kuulutas end kõigeeks valmis olevat. Siis ma nõudsin, et ta jooks tühjaks täis tindipoti, ja ta oli sellega kohe nõus. Ühel vahetunnil pidi see ohver sõpruse altarile toodama. Kogu klass võttis sellest osa. Kaasõpilased moodustasid meie ümber ringi, külmavereliselt andsin ma talle ääreni täidetud tindipoti, ta tõstis selle suule ja jõi tühjaks. Tagajärjed olid kohutavad! Ta kukkus põrandale, sülitas tindijugasid, karjus ja märatses; ma olin hirmust tardunud. (Hunnius [1935] 1960, 78)

Suurt kahetsust tehtu üle ei näidanud Hunnius välja ka siis, kui tema venelannast sõbratari korpulentne ema „peaaegu et tema hukkamist“ nõudis ning tema kooliõpetaja talt terve klassi ees aru päris. Ka siis väitis ta üksnes, et tahtis sõbratari proovile panna, kas too on valmis oma armastuse märgiks ohvreid tooma (Hunnius [1935] 1960, 78–79).

Ehe näide muinasjuttude ning reaalsuse segunemisest lapse maailmatajus on aga lugu kääbuse ehk oletatava „pöialpoisimehe“ külaskäigust Narva:

[. . .] ta tuli korrapäraselt kord aastas ühest naaberkülast Venemaalt ja kerjas. Ta nägi oivaline välja oma tiheda, pika habemega, sinises kaftanis, kõrge, terava viltmütsiga. Meie, lapsed, olime äärmiselt ärevil: nüüd saame me lõpuks ometi teada midagi Lumivalgekesest, ja erutusest värisedes küsisime temalt, kas ta tundis Lumivalgekest. Ta raputas oma paksu pead, ei, Lumivalgeke polevat tema linnas käinud. Kas ta pole siis midagi temast kuulnud, ta pidavat ju põialpoiste juures elama, ja kuidas Lumivalgeke klaasist kirstus lamas, ta pidi sellest ju ometigi kuulnud olema? Kääbus tegi üllatusest suured silmad. Ei, neil polevat kedagi klaasist kirstus olnud, sellest oleks ta muidu kindlasti kuulnud olnud. Aga võib-olla oli see kuskil mujal külas, tema omas kindlasti mitte. (Hunnius 1960, 52)

Monika Hunniuse Narva-periood jäi kaunis lühikeseks, sest pärast isa varast surma 1868. aastal kolis tema lesk Jenny koos lastega tagasi Riiga, oma vanematekoju. Oma mälestustes usub Monika Hunnius oodanud olevat, et nende lõplikul Narva linnast lahkumisel helisevad kõik kirikukellad neile samamoodi, nagu tema isa matustel [79].

Elu Riias on Monika Hunnius (1924) muuhulgas kirjeldanud ka peatükis „Der alte Doktor“ raamatus „Menschen, die ich erlebte“ („Eluteel kohatud inimesi“). Kolimist Riiga on ta meenutanud järgnevalt:

Mu isa surm tegi lõpu ilusale ja röömsale tööle [muusikaga], ma olin toona üheksa aastat vana, me pidime Narvast lahkuma ja kolima Riiga. [. . .] See oli sügisel 1869, kui ema ühes meiega, oma vanasse kodulinna Riiga kolis. Siin elasid ta isa ja õed-vennad. Mu vanaisa, väga tuntud lastearst Riias, elas omas majas Miitavi eestlinnas. Selle maja ülemisel korrusel sai mu ema väikese korteri, kus me endid osaga meie Narva mööblist sisse seadsime. Allkorruse korteris elas mu vanaisa koos kahe tütre ja ühe pojaga. Üks tütar oli lesk ja tal oli viis last, keda kõiki mu vanaisa kasvas ja kellest osa olid minuvaned. Suur õu ja aed ümbritsesid maja, mis laia hollandi katuse ja suure eestrepiga seisis peenelt ja vaikselt ühe väikese kõrvaltänava ääres. See oli täiesti teistsugune elu, mis nüüd meie jaoks algas. Narva pastoraadi suurejooneline elu oma külalislahkuse ja seltskondlikkusega oli läbi ja selle asemele astus lese elu tagasihoidlikes oludes. Mu ema kannatas selle all lõpmata, sest ta tiivad olid seotud. Meie, lapsed, aga ei tunnustanud seda nii raskelt, vaid hoopis nautisime röömsat elu koos paljude nõbudega. (Hunnius 1930b, 15–16)

Esimestel aastatel pärast Riiga kolimist käidi siiski aeg-ajalt Eestimaal – Paides, Narvas ja Mahu pastoraadis, kus pastoriks oli Monika Hunniuse poolvend praost Fromhold Hunnius (1836–1903), tuntud baltisaksa koolimehe Carl Hunniuse (1873–1964) isa. Mahu pastoraati on Monika Hunnius (1926) kirjeldanud oma raamatu „Baltische Häuser und Gestalten“ („Balti majad ja inimesed“) peatükis „Pas-

torat Maholm“ („Mahu pastoraat“). 1872. aastaks oli müüdnud ka perekonna suvevaldus Schmetzky²⁴ Narva lähedal (Hunnius 1959, 11). 20. märtsil 1873 kirjutab ta oma päevaraamatusse:

[. . .] kui ma hästi järgi mõtlen, kui lähedal on suvi, ja et me läheme siis Mahusse, Narva ja Schmetzkysse, siis, jah, siis haarab mind õndsusetunne. Rinnus pitsitab, ma tahaksin lennata, Narva, Schmetzkysse – aga Schmetzky ei kuulu enam meile, isa ei ela enam. Siis muutun ma järsku jälle kurvaks. Ah, miks me ei ela enam Narvas, miks, ja miks ei ole isa enam elus? Me olime ju nii rõõmsad, nii õnnelikud! – Väga raske on end täiesti Jumala tahte alla painutada, ah, ma tahaksin seda nii meeeldi õppida! (Hunnius 1959, 13)

2. juunil 1873 on põhjust hõisata: „Nüüd on otsustatud, me sõidame 19ndal Pärnusse, siis Paidesse, siis Mahusse, Narva ja Schmetzkysse. Juhhei! Hurraa!“ (Hunnius 1959, 14). Kirjas Linale²⁵ juulis 1873 kirjutab ta: „Homme sõidan ma Karliga [vennaga] Narva. Oh, ma ei suuda seda uskuda, see on liiga ilus! Ma jään sinna kuni esmaspäevani, pühapäeval lähen ma isa kirikusse. Ah, Lina, Lina, rõõmusta ühes minuga, ma näen jälle Narvat!“ (17). 14. augustil 1873 seisab tema päevaraamatus:

Mõne päeva eest olin ma tööpoolest Narvas! Ka Schmetzkysse matkasime me jala läbi metsa, see oli imeilus. Mu vanad tuttavad ja sõbrad, kuused, seisid sama tõsiste ja tumedatena nagu varemgi. – On kummaline tunne tulla taas kohta, millega on seotud kõige kaunimad unistused. Rõõmustad, ja ometigi on rinnus nii kitsas ja süda nii raske. Käisime ka mere ääres. See oli minu ees, suur, lõputu meri, selline, nagu see on olnud alati, niikaua kui ma mäletan. See jääb alati samasuguseks, emmaku tema kaldal inimesed teineteist suurest hõiskavast rõõmust või olgu vaene inimsüda kibedast valust ja murest lõhkemas. Kõndisime läbi oma kunagise valduse. Kui metsik näeb park välja! Kanala oli veel püsti. Võtsin endale suurelt kuuselt mälestuseks käbi kaasa. Ka supelmajas käisime; seal panime oma veeskäigud kirja, ka minu nuku Idinka suplused. Jah, toona olin ma õnnelik, ma mõtlesin, et nii jääb see alati. Kui teisiti, kui hoopistükkis teisiti, kui mina arvasin, on kõik läinud. (Hunnius 1959, 18)

Narva tagasiteed siiski polnud ja Monika Hunnius asus arendama oma muusikalist annet.

24 Ka Šmetzky, endine Auga küla Narva-Jõesuust läänes (nüüdseks sellega liidetud). 19. sajandil oli see suvituspaik ja supluskoht.

25 Monika ema Jenny venna Johannese tütar Linnea Riias.

Tee muusika juurde kulges esmalt klaveri- ja seejärel palavalt igatsetud lauluõpingute kaudu Riias. Muusikaharrastus kuulus haritlaste perekondades tütarlaste hariduse juurde ja tihti jõuti selles harrastuses väga heale tasemele. Tegutsemine professionaalse muusikuna polnud aga ilmingimata see, mida toonases baltisaksa ühiskonnas naisterahva tulevikuna ette oleks kujutatud, n-ö legaalne oli siiski tegevus muusikaõpetajana. Oma õpinguid, lauljateed ja kirjanduslikku tegevust on Hunnius kirjeldanud raamatus „Mein Weg zur Kunst“. Sinna kuulusid esmalt õppimine Riias mitmete kohalike ja välismaiste õpetajate juurde. Lõpliku tõuke lauljaks saamisele andis hilisema väga tuntud baltisaksa päritolu laulja Raimund von zur Mühleni ja Hans Schmidtiga ühine kontsert Riias 1878.²⁶ Hunniuse esimesed ülesastumised toimusid Riias perekondlikel õhtutel või heategevusüritustel. Saksamaale õppima õnnestus tal rahalistest raskustest tingitud viivituse järel pääseda alles 1882. Valik langes Maini-äärse Frankfurdi kasuks, kus ta õppis professor Julius Stockhauseni (1826–1906) juures, keda peeti toona suurimaks *Lied*'i žanri esitajaks saksa kultuuriruumis. Hunnius tutvus Johannes Brahmsi ja Clara Schumanniga ning alustas kontserditegevusega Saksamaal. Perekondlikel põhjustel oli ta aga 1884 sunnitud katkestama tegevuse välismaal ja seal avanenud võimalustest hoolimata naasma koju ning valima lauluõpetaja karjääri. Liiatigi oli ta isa surres lubanud hoolitseda oma õe eest: „[. . .] surma õudus oli halvanud mu vaese väikese südame. Aga ma oli kindlalt otsustanud ohverdada oma elu oma õe nimel“ (Hunnius 1986, 75). Nõnda siirdus Hunnius kodumaale, alustas seal kohe erialast tegevust, andes kontserte Balti provintssides, koondades enda ümber muusikute ja muusikarmastajate ringi, asutades Riia Wagneri-seltsi ning tegutsedes alates 1884. aastast Riias lauluõpetajana. Selline elu vaheldus üksikute õppereisidega, „pääsemisega“ perekonna rüpest välismaale – 1889 Berliini, 1896 Rooma, Napolis, Capri ja Veneetsiasse, samuti Pariisi ja Londonisse ning taas Itaaliasse. Vaheldust pakkuksid ka koostöös Raimund von zur Mühleni ning Hans Schmidtiga Viljandis korraldatud laulmise suvekursused 1904–1905, mis ebakindlate poliitiliste olude tõttu toimusid edaspidi Neuhäuseris Ida-Preisimaal. I maailmasõja puhkedes elas Hunnius

26 Raimund von zur Mühlen (1854 Uus-Tänassilma mõis –1931 Inglismaa) oli baltisaksa tenor ja lauluõpetaja. Õppis mh Clara Schumanniga juures. Lauljana debüteeris 1878 Riias Hans Schmidtiga klaverisaatel. Teda peetakse laulude õhtu kui eraldi kontserdižanri loojaks. Johannes Brahmsi kohta öelnud: „Lõpuks ometi olen ma oma laulja leidnud!“ Hans Schmidt (1854 Viljandi –1923 Riia), baltisaksa helilooja, pianist, luuletaja, tõlkija, muusikakriitik ja -õpetaja. Tema isa Gustav Max Schmidt oli Viljandis 1844 asutanud saksa erakooli – *Schmidtsche Lehr- und Erziehungsanstalt*, mille pidamise Viljandi maagümnaasiumi (*Livländisches Landesgymnasium zu Fellin*) nime all Liivimaa rüütelkond 1875 oma kanda võttis. Hans Schmidt õppis 1875–1878 Leipzigi konservatooriumis, hiljem Berliini Helikunsti Akadeemias. Pikaajaline koostöö oli tal tenor Raimund von zur Mühleniga. Alates 1885 elas Riias, kus oli ajalehtede muusikakriitik ning muusika alal mitmekülgsest tegev. Tema laululooming lähtus põhiliselt Schuberti ja Brahmsi eeskujudest. Brahms viisistas neli Schmidtiga luuletust.

Riias, kogedes omal nahal kõike seda, mis järgnevate aastate jooksul Balti provintside suurlinna tabas.

Oma üleelamisi enamlaste võimu ajal 1918–1919 on ta kirjeldanud nii mälestustes (Hunnius 1930b, 295–317) kui ka eraldi raamatukeses „*Bilder aus der Zeit der Bolschewikenherrschaft in Riga vom 3. Januar bis 22. Mai 1919*“ (1921). Ema ja õde olid selleks ajaks juba surnud (vastavalt 1895 ja 1903) ning heade tuttavate kutsel lahkus Hunnius 1919 Saksamaale. Samal ajal alustas ta ka kirjanduslikku tegevust, kirjutades mälestused Paide-suvedest ja vanaonu Carl Hermann Hessest ning tagasisaate bolševike ajajärgule. Soovides kinnitust, et need väärivad avaldamist, ning otsides Paide-mälestustele kirjastajat, pöördus Hunnius tulevase nobelisti poole:

Ma kirjutan oma nõole Hermann Hessele ja palun tal mu käsikirjale hinnang anda. Leiab ta selle hea olevat, ütleb ta ka kirjastaja nime, ehk koguni annab mulle soovitusi. [...] Tundsin oma nõbu vähe, olin teda ainult ühe korra, kui ta veel päris väike oli, tema vanemate majas näinud, kui veel keegi temas kuulsat kirjanikku ei aimanud. Aga ta oli ju ometi mu onu Hermann lapselaps ja seetõttu kirjutasin ma talle, kui ka veidi kõhklemisi, siis ikkagi täis usaldust, ja palusin, kas tohiksin oma käsikirja talle hindamiseks saata. Tema vastus oli nii soe, nagu ma seda poleks üldsegi oodanud. Ma ei tarvitsevat talle käsikirja saata, kirjutas ta, ta teadvat niigi täiesti kindlalt, mida see endast kujutavat, ja andvat mulle soovitusi ühele kirjastajale. Ainult ma ei tohtivat kurvastada, kui asi kohe esimesel korral ei õnnestu, sest veel ilma nimeta autor ei saavat kunagi kohe kirjastaja leidmisega rehkendada. Kuid me otsime nii kaua, kuni me kellegi leiame, selle üle ära muretse, lõpetas ta sõbralikult. (Hunnius 1930b, 320)

Esimene katse ebaõnnestuski – Klasingi kirjastus Berliinis lükkas käsikirja tagasi, põhjuseks küll hoopis paberipuudusest tingitud kirjastuse sulgemine. Järgmine katse Eugen Salzeri kirjastuses Heilbronnis oli edukas ja seal ilmusid edaspidi kõik Hunniuse teosed. „Minu onu Hermann“ oli ka peaaegu ainus teos, mille Hunnius oma käega kirjutas, sest alanud tervisehädad muutsid ta järk-järgult liikumatuks. 1923. aastal naasis Hunnius Riiga, asudes elama tuntud koolitegelase Ernst Gurlandi perekonda. Monika Hunnius suri 30. detsembril 1930 ning maeti Riia Martini surnuaiale (skks k Martins-Friedhof, läti k *Martina kapi*) oma ema ja õe kõrvale.

Eduard von Stackelberg ja tema Narva

„Üks neid Baltimaade ahtale ühiskonnale iseloomulikke – ja tihti hädavajalikke! – multitalente“ (Undusk 2017, 265), vabahärra Eduard Otto Emil Karl Adam von Stackelberg, hilisem Eestimaa rüütelkonna sekretär, sündis 1867. aastal leitnant Otto von Stackelbergi (1837–1909) ja Sillamäe mõisa pärijanna Sophie von Seidlitzi (1837–1920) pojana, esindades „seda baltisaksa aadlike põlvkonda, kes sündisid

veel patriarhaalsel ajastul, kui võim ja vaim Liivi- ja Eestimaal oli saksakeelne ja -meelne, kuid kellel tuli läbi elada kõik 19. sajandi viimase ja 20. sajandi esimese veerandi kataklüsmid“ (Hiio 2010).

Stackelbergide suguvõsa oli ja on väga laiaharuline, jagunedes mitmesse liini, nende esmamainimine Baltikumis pärineb 14. sajandi algusest ja nii kuuluvad nad baltisaksa aadli vanimate perekondade hulka. Seidlitzid (või Seydlitzid) pärinesid Sileesiast, Baltikumi jõudsid nad 18. sajandil ja Eestimaa rüütelkonna matriklisse kanti nad 19. sajandil. Eduard von Stackelbergi emapoolne vanaisa „Friedrich von Seidlitz oli veel barokse maja omanik ühel [Narva] vanalinna kitsastest tänavatest. Ta oli elavaloomuline mees, tegus ja seltskondlik. Tema väimehed olid Narvas resi-deeriva Preisi rügemendi ohvitserid“ (Stackelberg 2017, 13).

Oma memuaarides „Ühe baltlase võitlustee. Püüdlused, võidud ja kaotused“²⁷ kirjeldab Eduard von Stackelberg esimestes peatükkides „Minu pesapaik Eestimaal“ ja „Kooliaastad Narvas“ isiklikke mälestusi piirilinnast Narvast: „Olen sündinud 1867. aastal Narvas, vanas viilkatuselises saksa linnas laia tugevavoolulise Narva jõe kaldal, mis saksa teenistusvalmidusega on juba ammu slaavistatud Naroovaks ja ainult veel sellisel kujul geograafiliselt registreeritud“ (Stackelberg 2017, 10).

Tema sõnul võinuks „linn ja jõgi [. . .] ära teenida *limes*’e ja kaugeima eelposti sümbolitena üldtuntuks saamise“ (samas). Kultuurilisel ja sümboolsel tasandil määrab jõgi piiri, milleni jõudis saksa kultuuriruum,

[. . .] ühes saksa asustusega saksa laulud ja saksa kombed. Kuni selle piirini – pöördader, teis-pool piiri – harkader. Siinpool piiri meile omane perekonnaelu, teatud viis kohelda naisi ja lapsi, hoolitseda tuleviku eest, istutada puud tulevaste põlvete jaoks, ehitada teid ja sildu. Sealpool on aga kõik teistmoodi. (Stackelberg 2017, 10)

Kultuuriruumi kirjeldab Stackelberg lisaks kommetele kahe olulise asutuse kaudu: „Seda, mis tänapäeval eraldab või eristab, on väga palju, kuid sellele pole mõju avaldanud mitte veri, vaid saksa kord ja kasvatus – kool ja kirik“ (Stackelberg 2017, 10–11). Saksa kasvatus mõju oli nähtav ka koolis:

Üldiselt saime me sakslastena eriti sõbraliku suhtumise osalisteks, mille olime ka ära teeninud, sest meil oli lihtsalt parem lastetuba. Teistel polnud seda enamasti üldse, nad olid poolmetsla-sed. Venelased olid väga varaküpselt andekad, heatahtlikud, tundeküllased, imetlesid meid kui

27 Ilmunud Reet Benderi tõlkes 2010 ja kordustrukina 2017.

„midagi paremat“, ja eestlased, kes vaikivas tusaolekus korruga vene-, saksa- ja ladinakeelseid sõnu neelasid, olid häbelikud ja liigutavalt tagasihoidlikud. (Stackelberg 2017, 16)

Kultuuriruumi juurde kuulus ka kiri, milles kirjasõna trükiti: ühel pool jõge kirilitsa ja teispool ladina ja gooti kiri (Stackelberg 2017, 11).

Materiaalsel tasandil näitavad piiri asukohta kaks eri kindlust:

Teispool jõge Sarmaatia legendike serval on Ivangorod – müüriga ühendatud ühekõrguste tornide rida, mis ümbritseb ruumi Moskva hirmuvalitsejatest vürstide massivägede jaoks. Siinpool seevastu – kunstipäraselt liigendatud, kõrgusse püüdle, kaugusse vaatav, järsul kaljuserval seisev saksa isandate Hermannini kindlus, mida venelane nimetab veel tänapäevalgi „saksa torniks“. Võimas, ülev kontrast! (Stackelberg 2017, 10)

Narva ülesanne oligi eraldada: „Mühinal voogab Peipsi järv siia lõhesse, justkui tahaks ta seda vagu, mis eraldab kahte maailma, süvendada ja igavikustada“ (Stackelberg 2017, 10) ja „Siin oli maailma ajalool teine eesmärk: mitte ühtesulatamine, vaid lahutamine! [. . .] Selline oli Liivimaa missioon“ (11). Sama missiooni on Narva jõel näinud ka Erik Thomson: „Narva jõe vastaskallastel – kuhu loodus ise oli juba tõmmanud piiri, mille ääres ida ja lääts pörkuvad ja peaksid sajandeid teineteist trotsima jääma – seisid nüüd teineteise vastas kaks kindlust: ühel pool Hermannini kindlus ja teisel pool venelaste kants Ivangorod“ (Thomson 1984, 6).

Konfrontatsiooni võib täheldada ka Narva õpilaste omavahelistes suhetes, eriline vastasseis tekkis linna- ja eeslinnapoiste vahel.

Kaklemine piirdus pühapäevadega. Siis läksid progümnaasiumi kõik neli klassi ühele vanale rootsiaegsele reduudile mahajäetud linnakindlustuste vööndis ning okupeerisid ülespääsu ja laskeavad müüris, mille taga asetsevate süngete käikude laest rippusid alla stalaktiidid ja kus suvel oli külm ja niiske ning talvel soe ja väga libe. Siis võis kuulda lähenemas „vaenlast“ – eeslinna poisse. Piiramistaktika koosnes vaenlase vastupanu murdvatest sajatustest ja ähvardustest piinarikka surmaga erineval moel ja siis: kas rünnak või väljatung – vastavalt verbaalse ettevalmistuse mõjule. (Stackelberg 2017, 17)

Jõge eraldas lisaks kultuuridele ka pragmaatilisi väärtusi nagu majandussüsteemi. Nii väidab Stackelberg tagantjärele: „Minu vanematele kuulus teispool Narva jõge, seega Venemaal, väike mõis, sestap olid nad sunnitud osalema selles pea ees

uude majandussüsteemi hüppamises“ (Stackelberg 2017, 20).²⁸ Paralleeli Narva ja kaduva saksa hiilguse vahel tuli Stackelbergil kogeda mujalgi:

Stackelbergist sai see, mis ta oli, paljuski juhuse läbi. Võimsa suguvõsa vaese järellulija pojana tuli tal kannatada kitsikust ja teha ülikooli ajal võlgu. Muudatuste ajastu paradokse koges ta lapsepõlvest saati – tema vanematele kuuluv Sillamäe mõis ei olnud rüütlimõis, st sellel polnud hääleõigust maapäeval, naabermõis Tüksamäe aga oli, kuid kuulus eestlasele Anton Waldmannile. (Hiio 2010)

Sillamäe mõis oli toona tuntud just venelaste seas populaarse suvituskohana. Stackelbergi vanemate „arendatavat“ kuurorti ilmestasid kuursaaliks ülendatud endises maanteekõrtsis kaks korda nädalas toimuvad ballid:

Lihtsusest hoolimata leidis vähe daame, kes oleksid saabunud ballile või läinud sealt koju jalgsi. Üüritroskasid oli palju ja taluperemeeste pojad, kes seda äri ajasid, konsumeerisid kõrtsi kutsarikambris kaugelt enam, kui nende härrased „salongis“. (Stackelberg 2017, 21)

Suvituskoha edenemist aga tumestas ja takistas konkurents naabriga, teispool jõge asuva, enne samuti Seidlitzidele kuulunud Tüksamäe omaniku Waldmanniga, kellega protsessimine kippus võtma Vargamäed meenutavat eepilist mõõtu. Asjalugu päädis Waldmannide poolt vastaskaldale rajatud keeglirajaga, mis pidavat „[Stackelberge] müraga järeleandlikuks [tegema] ja [sundima] tunnustama tema [Waldmanni] majanduslikku ülekaalu“ (Stackelberg 2017, 21). Hiljem läks mõis Eduard von Stackelbergi õe Sophie (1871–?) abikaasa perekonna valdusesse. Sophie oli 1900. aastal abiellunud Eduardi korporatsioonikaaslase Roman Andreas von Antropoffiga (1867–1953), kes tegutses õlletootmise alal, olles 1920. aastatel ka Saku õllevabriku direktor.²⁹

Sotsiaalset ja kultuurilist ühtekuuluvust tunnetati Stackelbergi sõnul pigem usulise määratluse kaudu – protestantlus vastukaaluks katoliiklusele ja õigeusule (13). Sakslus kui rahvuslik kategooria tema nooruspõlves veel puudus: „Meid, „saksu“ [. . .] võeti kui ühe ilmakorralduse osiseid, mida kui tervikut ei olnud võrdlusmaterjali puudumisel võimalik kritiseerida“ (14). Samas väidab Stackelberg: „Saksana oldi midagi kõrgema olendi taolist“ – eriti juhul, kui oldi see päris, mingilgi määral eesti keelt valdav sakslane (samas).

28 Silmas on peetud pärisorjuse kaotamist Venemaal 1861.

29 Stackelbergi ja Antropoffi kohta vt viimase noorema venna Andreas von Antropoffi (2002) mälestusi.

Saksa idüllil lõhkus aga 19. sajandi tööstusrevolutsioon koos „kodumaatu suurkapitali“, Kreenholmi tehasega (13). Ühelt poolt sajandilõpul toimunud venestamine ning teisalt uute rahvuste (peaasjalikult inglaste) suureneva võimuga linnas nägi Stackelberg, et Narva jagas saatust Budapesti ehk saksapäraselt Ofen-Pestiga, mis „kaotas oma saksluse ilma võitluseta ja langes majandusliku mõtlemise uue hegmoonia ohvriks“ (samas). Teisalt tunnistab ta, et rahvuslik mõtteviis tema noorusajal veel levinud ei olnud ning „rahvuslikud erimeelsused [ei heitnud minu varasele noorusele] igatahes veel mingit varju“ (samas).

Kui 19. sajandi keskpaigani oli Narva ülejäänud maailmaga Narva–Tartu–Riia–Königsbergi maantee („nabanööri“) kaudu hästi ühenduses, siis tööstusrevolutsioon koos rongide ja aurulaevadega muutsid linna tähtsust Euroopa kaardil oluliselt, „ta muutus vaikseks nurgakeseks“ (12). Linna hiilgust meenutasid 19. sajandil veel saksa hansastiilis ehitatud majad, „kuid elu hääbus“ (samas), kasvutrendi näitasid üksnes eeslinnad „oma trööstitus inetuses“, samuti olid „kaupmehed ümber asunud Tallinna, Moskvasse ja Peterburi“ (13). Stackelberg vastandab siin Vana-Narva pärjeliperekondadele, kelle elu ja äri olid raudtee tõttu soikunud, Kreenholmi „uue raha“ ja tööliste armee. Sarnane vastandus on tal ka Sillamäe ja Türsamäe konkurentsi puhul, kus samuti põrkuvad vana ja uus vaim.

Haridusteed alustas Eduard von Stackelberg Narvas. Siinkohal puutuvad riivamisi kokku ka Stackelbergi ja Hunniuse lapsepõlvruumid, sest Stackelberg õppis Narva progümnaasiumis, mis oli asutatud endise Jaani koguduse kooli asemele, kus õpetajaks oli olnud ka kaks aastat pärast Stackelbergi sündimist surnud Constantin Hunnius:

Vana saksa Jaani kiriku kool oli veidi enne minu aega hingusele läinud, sest Kreenholmi vabriku omanikud otsustasid, kooskõlas oludega, luua „vene õppekeele ja saksa vaimuga“ progümnaasiumi. Nad võtsid ametisse saksa-vene koolidirektori ja see omakorda kirju õpetajaskonna, mis koosnes saksa nimesid kandvatest venelastest, kes olid mõnevõrra lääneeuroopaliku orientatsiooniga. Ainus päris sakslane oli meie usuõpetaja, Jaani kiriku eeskujulik pastor, ning mu ainus saksa soost klassikaaslane – ühe kindrali ja mõisniku poeg. Kool oli üsna kehv: saksa pedantsusega õpetati meile vene kirjandust ja vene ideid. (Stackelberg 2017, 16)

Sotsiaalsest vaatepunktist lähtudes oli Narva siiski heaks kasvulavaks eesti haritlastele: „Kõrgemates õppeasutustes õppisid püüdlikud eesti poisid, peatselt jõudsid eesti üliõpilaste hulgas ka ülikooli“ (Stackelberg 2017, 16).

Eduard von Stackelberg elas Narvas omakorda „endise Jaani kiriku kooli pensionil ülemõpetaja X-i juures“, kus küll valitses „tosina igas vanuses lapse, teenijatudruku ja meie, „maajunkrute“ üle“ viimase abikaasa, kes oli „haaratud murest

kalli raha ja suurte väljaminekute pärast“, ostes „vaid kõrvale heidetud, väga halvasti lehkavat kala ja muud sellist“ (17). Selline dieet lõppes haigestumisega ning kuna arsti käsku „hakata jooma piima ja veel kord piima ja kolida teise pansioni“ (samas) polnud võimalik täita vana ülemõpetajat haavamata, otsustati jätkata kooliteed hoopis Tartus.

Tartus käis Stackelberg 1881–1884 Kollmanni (endises Schroederi) erakoolis, sooritades seejärel lõpueksamid Tallinnas Nikolai gümnaasiumis. 1886 astus ta Tartu ülikooli õppima matemaatikat ja keemiat, lõpetades viimase eriala 1893. Ülikooli ajal oli ta väga aktiivne korp! Estonias, ühes neljast vanast baltisaksa korporatsioonist, mistõttu vähemalt esialgu kippus kannatama ka stuudium. Mitmekülgse ning andelise inimesena lõpetas Stackelberg ülikooli siiski edukalt ja otsustas esialgu teaduskarjääri kasuks. Ta täiendas end Dresdenis, Leipzgis (Wilhelm Ostwaldi juures), Pariisis (õppides mh koos Marie Curie'ga), Heidelbergis ja Peterburis. 1896 kaitses ta keemias magistrikraadi ning oli Tartus professor Tammanni assistent, 1898–1899 ka füüsikaõppejõud Riia polütehnikumis.

Seejärel, pärides Sutlema, Lümandu ja Mäeküla mõisad ja jäädes nende valdajaks kuni nende võõrandamiseni 1920, loobus ta teadustööst ning pühendus mõisate haldamise kõrval üha enam provintsiaalpoliitikale. 1896 oli ta ka abiellunud – Elisabeth (Else) Marie von Siversiga (1868–1943), kes oli Õisu mõisaomaniku August von Siversi tütar. Abielust sündis kolm last – poeg Mark (1896–1971) ja tütred Brigitte (Gitta) (1898–1933) ja Elisabeth (Isa) (1899–1962).

Järjest olulisemaks muutus osalemine provintsiaalpoliitikas – 1899–1911 oli Stackelberg Eestimaa rüütelkonna sekretär, 1904–1914 Eestimaa Saksa Seltsi asutaja ja esimees, 1911–1914 oli ta rüütelkonna peamehe asetäitja. 1912 sai temast ka üks rüütelkonna maanõunikest. Lisandusid muud arvukad ühiskondlikud ametid: ta oli Eestimaa Kirjanduse Ühingu loodusteadusliku sektsiooni direktor, Tallinna toomkooli kuratooriumi liige ja aseesimees, Balti Elukindlustusseltsi nõukogu esimees, Eestimaa Mõisaomanikkude Liidu esimees. 1910 sai ta ka keiserliku kammerjunkru tiitli. Aastad 1915–1917 „veetis“ ta koos perekonna ja arvukate teiste baltisakslastega Siberis sundasumisel, kuna neid süüdistati võimude poolt Saksa keisririigi toetamises.³⁰ 1917 naasis Stackelberg Eestisse ning asutas Tartus Balti Abiandmise seltsi. 1918 sattus ta uuesti Siberisse – sedapuhku küüditatuna enamlaste poolt koos teiste baltisaksa aadlikega. Kui eelmine pagendus oli pigem tsiviilseeritud ekskursioneerimise perekonna ja meeldivate kaaslastega, siis seekord oli tegu

30 Põhjalikumalt on Vene riigivõimude suhte muutumist baltisakslastesse I maailmasõja ajal ja mitmesuguseid süüdistusi käsitletud Aadu Must (2016).

tõelise vangistusega, ainsaks lohutuseks taaskord hea seltskond. Tagasiteele õnnestus asuda pärast Brest–Litovski vaherahu sõlmimist. Elu ja tulevik Baltimaadel tundusid pärast kõiki neid vintsutusi ebakindlatena ning Saksamaal toimunud novembrirevolutsiooni järel lahkus Stackelberg ühes Eestist lahkuvate Saksa vägedega Saksamaale. Seal katsus Stackelberg õnne mitmel alal, pidades perekonnaga talu ja proovides kätt ka poliitikas. Oma tegutsemisinnule avastas ta 1930. aastatel uue väljundi, liitudes 1932 natsionaalsotsialistliku parteiga. Jaan Undusk on seda kommenteerinud järgnevalt:

Aga ärgem kiirustagem seda nimetama valesammuks. Stackelbergile endale tõi see kaasa mingi sisemise vabanemise ja mälestuste teise osa kirjutamise aegu (1934) ei võinud ta veel ette näha paljut, mis hiljem natsidega seostus. Just Stackelbergi siiras pöördumine natsismi poole on – ehkki nappide joontega antud – ajalooliselt väga õpetlik ja võimaldab meil psühholoogiliselt mõista, mis toimus neil aastail suure osaga saksa rahvast. (Undusk 2017, 276)

1927–1934 kirjutas Stackelberg oma mälestused, mis hõlmavad perioodi lapsepõlvest kuni 1930. aastate alguseni. Tsaariaega ja Siberi-perioodi käsitlev osa sellest on ka avaldatud, neist viimane kärbitud kujul (Stackelberg 1927; 1964). Täies mahus on Stackelbergi mälestused ilmunud aga ainult eestikeelses tõlkes.

Nagu Jaan Undusk on Stackelbergi ja Hermann von Keyserlingi vastuseisu kommenteerides sedastanud, oli Stackelberg kahtlemata

[. . .] rüütelkonnategelasena oma maale pühendunud, ent oma sentimentaalsuse ja viha vahel pendeldavas tõsiduses milleski ka kitsarinnaline inimene. Juhtivate baltisaksa poliitikute hulgas nägi ta ilmselt kõige järjekindlamalt baltlaste eksistentsi, kultuuri ja moraali alust saksa rahvusluses ja saksa emakeelsuses, „riigipiire ületavas rahvusühitsuses” – lähenedes sellisena juhtivate eesti rahvuslaste, eriti J. Tõnissoni vaadetele, ehkki vastupidiste rahvuslike värvidega. (Undusk 2003, 54)

Unduski sõnul olid Stackelbergi rahvuskesksed põhimõtted „tänapäevasele eestlasele ilmselt palju paremini mõistetavad, kui H. Keyserlingi laialt voogav Balti kosmopolitism” (Undusk 2003, 54). Ka oli ta tähtis seltsiliikumise aktivist, organiseerides pärast 1905. aasta sündmusi kõigi baltisakslaste seisuseülest seltsiliikumist (sks k *Deutsche Vereine*), asutades Eestimaa Saksa Seltsi, mis rajanes kohapealsetel tütareltsidel ning moodustas ühisrinde Liivi- ja Kuramaa analoogsete seltsidega, taotledes ka nn väikeste inimeste ehk siis lihtsamat sorti sakslaste kaasamist ning äratamist ühiste saksa rahvuslike aadete eest (Kinkar 2000, 33–42). Nimetatud seltsiliikumist saab pidada hilisema Saksa kultuurautonoomia eelkäijaks ja -tingi-

museks. Baltisaksa vaate järgi oli Stackelberg olnud liialdatult rahvuslike vaadete, esialgu eestlastega siiski mõõdukat koostööd otsiv poliitik, kes pärast 1905. aasta pettumusi asus jäigalt konservatiivsetele rahvuslikele positsioonidele (Wran-gell ja Krusenstjern 2019, 156).

Kokkuvõtteks

Baltisaksa Narva on eelkõige ajalooline linn ida ja lääne piiril, seda kujutatakse valdavalt lääne kultuuri ja saksluse eelpostina idas. Nii on baltisaksa Narva kanda eelkõige tähendus sümbolina. Kui 19. sajandi lõpuks oli linn kaotanud kõik administratiivsed viited saksa kultuurile, olid alles jäänud selle vaikivad arhitektuursed tunnistajad. Seetõttu pole II maailmasõja järgselt Narval enam baltisaksa Narvaga mingit pistmist, sest reaalne linn on hävinud, jätkuvalt eksisteerib vaid mälestuste linn ja mälupaik. Nii on baltisaksa Narva kadunud kahel moel: saksa linnana sümboolses ja sotsiaalses tähenduses ning linnana üldse.

Monika Hunniuse ja Eduard von Stackelbergi Narva on mõlemal puhul nii sünnikui ka lapse- ja noorpõlvlinn. Kui Stackelberg käib Narvas vaid koolis, on Hunniuse Narva tema kodukoht, alati päikest täis lapsepõlvemaa, kuhu ta tagasi igatseb. Stackelberg seevastu lahkub Narvast kahjutundeta.

Stackelbergi ja Hunniuse Narva-piltidest joonistusid välja teemagrupid, mis peegeldavad nii Narva geograafilisest asetusest ja välisest ilmest tingitud eripärasid (jõgi kui piir, looduslikud kontrastid, Narva (kadunud) hiilgus ja lähem ümbrus) kui ka sümboolsemaid kategooriaid (konfrontatsioon, saksa kultuuriruum Narvas ning religioon kui piire loov ja purustav nähtus).

Stackelbergile sümboliseerib Narva tugevat piiri, mis väljendub nii linna geograafilises asetuses kui ka ühe kultuuriruumi lõppemises ja teise algamises. Narva on tema jaoks saksa kultuuri eelpost ning tema elamusi Narvas iseloomustavad kokkupõrked vene kooli õpilastega ja saksluse tõrjelahingud. Samuti nagu Hunniusele sümboliseerivad ka tema jaoks ehitised Narva saksalikkust – midagi, mida tänapäeval saab käsitleda üksnes paigana kultuurimälus. Lisaks sellele vastanduvad Stackelbergi puhul barokne vanalinn ning „inetud“ uued eeslinnad, ka koolipoiste kaklused leiavad aset just eeslinnapiistega. Ida ja lääne vahelise piiri juurest tõmbab Stackelberg koguni paralleeli antiikse Roomaga, nimetades seda ladina keeles *limes*’eks ja võrreldes nõnda sakslasi roomlaste ja venelasi barbaritega. Stackelbergi ajaks on linn tema silmis alla käinud, kaubandus on nihkunud Tallinna ja Peterburi. Hunniuse puhul on – tema isa ametist lähtuvalt – ida ja lääne konfrontatsiooni platsdarmiks kiriklik sfäär, kus põrkuvad õigeusk ja luterlus. Ehkki eri uskude piir Narvas on hägus, ei leevenda siiski ka perekondlik positiivne kokkupuude venelastega – armsaks peetud venelannast lapsehoidja kaudu – õigeusu

jumalateenistusest saadud negatiivseid muljeid ega takista seega mentaalse piiri loomist „meie“ ja „nende“ vahel. Kumbki autor ei piirdu oma mälestustes ainult Narva linnaga – Hunniuse lapsepõlveparadiisi juurde kuulub ka suvemaja Schmetzkys, Stackelberg kirjeldab aga Sillamäe mõisa ning suvituspaiga olustikku, samuti sinna juurde käivat lõputut piiritüli naabritega.

Allikad

- Annist, August. 1966. *Friedrich Reinhold Kreutzwaldi muinasjuttude algupära ja kunstiline laad*. Tallinn: Eesti Raamat.
- von Antropoff, Andreas. 2002. „Elamusi Peterburis ja Eestis aastatel 1917/1918. Päeviku põhjal.“ – *Akadeemia* 14 (8): 1606–1657.
- Bienemann, Friedrich noorem. 1897. *Livländisches Sagenbuch*. Reval: Kluge.
- Brüggemann, Karsten. 2005. „Narva. Ein Erinnerungsort der estnischen und russischen Geschichte“. – *Ostseeprovinzen, Baltische Staaten und das Nationale. Festschrift für Gert von Pistohlkors zum 70. Geburtstag*. Schriften der Baltischen Historischen Kommission 14, koostanud Norbert Angermann, Michael Garleff ja Wilhelm Lenz, 635–661. Münster: LIT-Verlag.
- Eckardt, Julius. 1869. „Livländisches Stilleben.“ – *Die baltischen Provinzen Russlands. Politische und culturgeschichtliche Aufsätze*, 398–422. Leipzig: Duncker ja Humblot.
- Gradner, Gisela Natalia. 1990. *Tanten mit Tick. Baltische Erzählungen*. Husum: Husum Druck.
- Gudehus, Christian, Ariane Eichenberg ja Harald Welzer, koost. 2010. *Gedächtnis und Erinnerung. Ein interdisziplinäres Handbuch*. Stuttgart, Weimar: Verlag J. B. Metzler.
- Hiiu, Toomas. 2010. „Eesti Mälu: Eduard von Stackelberg: „Ühe baltlase võitlustee.““ – *Eesti Päevaleht*, 3. detsember. <https://epl.delfi.ee/kultuur/eesti-malu-eduard-von-stackelberg-ueh-baltlase-voitlustee?id=51287781>.
- Hueck-Dehio, Else [Elisabeth Hueck]. 1986. „Narva.“ – *Wir Balten*, koostanud Max Hildebert Boehm ja Hellmuth Weiß, 246–248. Würzburg: Weidlich Reprints.
- Hunnius, Monika. 1921. *Bilder aus der Zeit der Bolschewikenherrschaft in Riga vom 3. Januar bis 22. Mai 1919*. Heilbronn: Eugen Salzer Verlag.
- . 1922. *Mein Onkel Hermann. Erinnerung an Alt-Estland*, mit einem Geleitwort von Hermann Hesse. Heilbronn: Eugen Salzer Verlag.
- . 1924. *Menschen, die ich erlebte*. Heilbronn: Eugen Salzer Verlag.
- . 1926. *Baltische Häuser und Gestalten*. Heilbronn: Eugen Salzer Verlag.
- . 1930a. *Baltische Frauen von einem Stamm*. Heilbronn: Eugen Salzer Verlag.
- . 1930b. *Mein Weg zur Kunst*. Heilbronn: Eugen Salzer Verlag.
- . 1935. *Mein Elternhaus. Erinnerungen*. Heilbronn: Eugen Salzer Verlag.
- . 1937. *Wenn die Zeit erfüllt ist... Briefe und Tagebuchblätter*, koostanud Anne-Monika Glasow. Heilbronn: Eugen Salzer Verlag.
- . [1935] 1960. *Mein Elternhaus. Erinnerungen*. Heilbronn: Eugen Salzer-Verlag.

Ivask, Merike ja Svetlana Andrejeva. 2015. *Narva – kuninganna Kristiina kroonijuveel*. Tallinn: Tänapäev.

Kinkar, Feliks. 2000. *Lehekülg Eestimaa kultuuriloost: Baltisaksa haridusseltsid Eestis 1905–1914*. Tallinn: Olion.

Kohl, Johann Georg. 1841. *Die deutsch-russischen Ostseeprovinzen oder Natur- und Völkerleben in Kur-, Liv- und Esthland 2*. Leipzig: Arnoldische Buchhandlung.

Kraus, Eberhard. 1891. *Zwischen Narowa und Niemen*. Baltische Erzählungen und Skizzen 1. Libau: Verlag Rudolph Puhze.

Kreutzwald, Friedrich Reinhold. 1866. *Eestirahwa Ennemuistsed jutud*. Helsingfors: Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran kirjapaino.

———. 1868. „Die Kaufmannstochter von Narva“; „Wo Narva's früherer Reichtum liegt.“ – *Beiträge zur Kunde Ehst-, Liv- und Kurland I*, välja andnud Estländische Literärische Gesellschaft Eduard Pabsti toimetamisel, 108–110. Reval: Lindfors' Erben.

———. 1881. *Estonische Märchen*. Tölkinnud F. Löwe. Dorpat: Verlag von C. Mattiesen.

Lukas, Liina. 2006. *Baltisaksa kirjandusväli 1890–1918*. Collegium litterarum 20. Tartu–Tallinn: Underi ja Tuglase Kirjanduskeskus, Tartu Ülikooli kirjanduse ja rahvalaule osakond.

Must, Aadu. 2016. *Muutugu ja kadugu! Baltisakslased ja Esimene maailmasõda*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Nadolny, Isabella. 1983. *Vergangen wie ein Rauch. Geschichte einer Familie*. München: Deutscher Taschenbuch Verlag.

Rennit, Marge. 2014. „Narva ja Ivangorod: linnad kahe maailma piiril. 18. ja 19. sajandi reisikirjanduse põhjal.“ – *Piir ja jõgi – piirijõgi. Uurimusi Narva piirkonna ajaloo*. Narva Muuseumi toimetised 16, toimetanud Merike Ivask, 141–158. Narva: Narva Muuseum.

Rohrbach, Paul. 1916. *Das Baltenbuch. Die baltischen Provinzen und ihre deutsche Kultur. Mit Beiträgen hervorragender Balten und vielen Bildern hg. von Paul Rohrbach*. Dachau: Der Gelbe Verlag Walter Blumtritt.

———. 1964. „Die Frage nach meinem baltischen Erbe...“ – *Baltisches Erbe. Fünfundsechzig Beiträge in Berichten und Selbstzeugnissen*, koostanud Erik Thomson, 150–153. Frankfurt am Main: Weidlich.

Schaefer, Oda. 1970. *Auch wenn Du träumst, gehen die Uhren*. München: R. Piper Verlag.

Schaper, Edzard. 1998. „Ka meie oleme Euroopa! = Auch wir sind Europa!“ – *Edzard Schaper 1908–1984. Ka meie oleme Euroopa! = Edzard Schaper 1908–1984. Auch wir sind Europa!*, koostanud Claus Sommerhage ja Liina Lukas, 11–18. Tartu: Edzard Schaperi Uurimisprojekt ja Tartu Ülikooli saksa filoloogia õppetool.

von Schlippenbach, Ulrich. 1816. *Erinnerungen von einer Reise nach St. Petersburg im Jahre 1814 von Ulrich Freiherrn von Schlippenbach 1*. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn.

von Stackelberg, Eduard. 1964. *Aus meinem Leben. Die Kriegsjahre 1914–1918. Verschickung nach Sibirien*. Baltische Bücherei 12. Hannover-Döhren: Harro von Hirschheydt.

———. 2017. *Ühe baltlase võitlustee. Püüdlused, võidud ja kaotused*. Tölkinnud Reet Bender. Tallinn: Hea Lugu.

von Stackelberg-Sutlem, Eduard. 1927. *Ein Leben im baltischen Kampf. Rückschau auf Erstrebtes. Verloren und Gewonnenes*. München: Lehmann.

Zoege von Manteuffel, Peter. 1914. *Von Stürmen und Sonnentagen*. Paderborn: Verlag Ferdinand Schöningh.

Thomson, Erik. 1956. *Monika Hunnius. Schmerzewege sind Segenswege*. Gotteszeugen – eine Schriftenreihe aus dem Verlag Junge Gemeinde 42. Stuttgart: Junge Gemeinde.

———. 1973. *Baltische Städte in alten Ansichten. 30 Stahlstiche und Lithographien des 19. Jahrhunderts*. Frankfurt: Weidlich.

———. 1984. *Narva wie es war. Einhundert Ansichten*. Lüneburg: Nordland-Druck.

Undusk, Jaan. 2003. „Eesti kui Belgia. Viimane baltlane Hermann von Keyserling.“ – *Tuna* 6 (2), 48–71.

———. 2017. „Balti poliitik Eduard von Stackelberg.“ – Eduard von Stackelberg, *Ühe baltlase võitlustee. Püüdlused, võidud ja kaotused*, 265–277. Tallinn: Hea Lugu.

von Ungern-Sternberg, Alexander. 1828. „Russenslager vor Narva.“ – *Esthona, ein literarisches Unterhaltungsblatt für gebildete Stände*, nr 1, 3–6; nr 2, 11–15; nr 3, 18–20; nr 4, 27–28. Reval.

von Vegesack, Siegfried. 1973 [1970]. *Die Welt war voller Tanten*. Heilbronn: Eugen Salzer Verlag.

Wilhelmi, Anja. 2008. *Lebenswelten von Frauen der deutscher Oberschicht im Baltikum (1800–1939)*. Eine Untersuchung anhand von Autobiografien. Veröffentlichungen des Nordost-Instituts 10. Wiesbaden: Harrassowitz.

von Wrangell, Wilhelm ja von Krusenstjern, Georg. 2019. *Eestimaa rüütelkond. Rüütelkonna peamehed ja maanõunikud*. Tõlkinud Tea Vassiljeva. Tallinn: Argo.

Marika Peekmann – MA, Tartu Ülikooli saksa keele assistent, germanistika doktorant. Uurimissuunad: kultuurimälu ja baltisaksa-eesti mälupaigad, kultuuriõpe võõrkeeleõppe raames, saksa keel võõrkeelena didaktika.

E-post: marika.peekmann[at]ut.ee

Reet Bender – PhD (2009), TÜ saksa keele ja kultuuri dotsent. Uurimissuunad: baltisaksa keel ja kultuur, argiajalugu, memuaarid, tõlkelugu. Baltisaksa sõnaraamatu (<http://www.eki.ee/dict/bss/>) tööühma juht ning virtuaalkaardi „Saksa Tartu“ (<http://linnamuuseum.tartu.ee/tartu-dorpat/>) üks koostajaid, vabakutseline tõlkija.

E-post: reet.bender[at]ut.ee

A Baltic-German Border Town: Eduard von Stackelberg's and Monika Hunnius's Narvas

Marika Peekmann, Reet Bender

Keywords: Baltic-German culture, memoirs, history of culture, Narva

The article focuses on the border town of Narva as it emerges in the memoirs of two Baltic-German authors – the singer and singing pedagogue Monika Hunnius (1858–1934) and the provincial politician Eduard von Stackelberg (1867–1943). Their recollections of their days of childhood and youth reveal a Baltic-German Narva, a city that ceased to exist with World War II and has been largely wiped from Estonian cultural memory. Due to the city's geographic position as well as its architectural and cultural diversity, these Baltic-German memoirs provide a sketch of Narva as a city of symbolic value experienced as an outpost of German culture in the East.

Narva has been depicted by the historian of culture and author of non-fiction Erik Thompson in his albums of the city that highlight the specialness of the Baltic-German Narva – the Western, German cultural space reached its limit in the border town, while beyond it, the Eastern, Russian cultural space began. The border town was also depicted in literary writings, many of them short poems. The memoirs of Monika Hunnius and Eduard von Stackelberg, however, contain a more extensive retrospective look at Narva as it was in their childhood and youth. Stackelberg went to school in Narva, residing with his parents at Sillamäe during the vacations, and left the city without regret, while Hunnius, who actually lived in the city, remembers it as a nostalgic home space full of sunshine to which she later longs to return.

The most important topics emerging from Hunnius's and Stackelberg's descriptions of Narva are connected with the town's geographical location and its social-political conditions. The most significant among these are the river serving as a border, contrasts and confrontations, the German cultural space in Narva, religion as a phenomenon creating and breaking down boundaries, and the (lost) glory of Narva and its close vicinity.

For Stackelberg, Narva symbolises a strong border that has found expression in its geographical situatedness at the end of one cultural space and the beginning of another. He sees Narva as an outpost of German culture and his experiences there are coloured by conflicts with the students of the Russian school and the self-protection attempts of Germanness. Like Hunnius, he experiences buildings as symbols of a German Narva that today can only be considered a site in cultural memory. In addition, he creates an opposition between the baroque old town and the 'ugly' new suburbs; also, the ritual battles that take place between students are with the boys from the suburbs. As regards the border between the East and the West, Stackelberg even draws a parallel with ancient Rome and calls it a *limes*, thus comparing the Germans with Romans and the Russians with barbarians. By the time of Stackelberg, the city is declining as its commerce has shifted to Tallinn and St. Petersburg.

Due to the profession of her father, a Lutheran pastor, for Hunnius the scene of confrontations between the East and the West is that of the church where Russian Orthodoxy and Lutheranism clash. Although the boundary between different denominations is vague in Narva, even a positive contact with

Russians through a beloved Russian nanny will not counterbalance the negative experience of an Orthodox service nor prevent the creation of a mental boundary between 'us' and 'them'.

Neither of the memoirs is restricted only to the city of Narva: Hunnius's childhood paradise also includes a summer house called Schmetzky close to the town, while Stackelberg describes the manor of Sillamäe and the atmosphere of the summer getaway, including an endless quarrel with the neighbours over the boundaries of the land.

Marika Peekmann – MA, Assistant of German Language, University of Tartu, PhD candidate in German Studies. Research interests: cultural memory and Baltic-German-Estonian sites of memory, culture in foreign language teaching and learning, didactics of German as a foreign language.

E-mail: marika.peekmann[at]ut.ee

Reet Bender – PhD, Associate Professor of German Language and Culture, University of Tartu. Research interests: Baltic-German language and culture, history of the everyday, memoirs, translation history. Leader of the Baltic-German dictionary workgroup (<http://www.eki.ee/dict/bss/>) and a compiler of the virtual map of German Tartu (<http://linnamuseum.tartu.ee/tartu-dorpat/>); translator.

E-mail: reet.bender[at]ut.ee